

Zentai Mária

FÉNY ÉS ÁRNY SZIMBOLIKÁJA AZ APOSTOL-BAN

I.

Az *apostol* sokat vitatott, problematikus mű. Értelmezése, értékelése, az életműben elfoglalt helye – mint elsődleges kérdések – álltak és állnak még ma is a kutatók érdeklődésének középpontjában. Költői eszközeinek vizsgálata egy kissé háttérbe szorult, mellékes szempontnak tűnt. Jelen tanulmány éppen ezért nem a teljes *Az apostol*-probléma újratárgyalására vállalkozik, hanem – a hiánypótlást megkezdve – egy részét igyekszik megvilágítani. Ez a rész a mű motívumrendszere (ill. annak a fővonala) és szerkezete, valamint a kettő összefüggése egymással és a mű többi – gondolati, cselekménybeli – síkjával.

II.

Fekete Sándor mutatott rá *A vívódó költő* c. tanulmányában,¹ milyen fontos helyet foglal el Petőfi gondolatvilágában és költői motívumkészletében a fenyegetettség, az erőszakos halál képze. Elemzése azt is megvilágítja, milyen reális okok és körülmények készíthették a költőt arra, hogy személyes sorsa lehetőségeként élje át a börtön, bitó etc. rémségeit. De nemcsak a saját sorsa ez, hanem a verseiben sűrűn szereplő, szabadságért küzdő ifjaké is (a szabadságért küzdés a korábbi versekben meglehetősen differenciálatlan fogalom: nem tisztázza, mi mindent fed ez a szabadság. De általánosságban a változásért, a társadalmi haladásért folytatott harc gyűjtőnéve)²

A bilincs (1846):

„Szabadságért küzdött az ifjú,
S börtönbe dobták, ottan ül.”

A rab (1847):

„Te éretted harcolék, szabadság,
S láncra verve lábam és karom.”

A tavaszhoz (1847):

„Nagyobdóttak a halálnak
Tartományai,
S bennök sokan a szabadság
Szent halottai.”

Egyrészt tehát egy történelmi helyzet reális felmérésén alapul a szabadságért, haladásért vívott harc és az erőszakos megtorlás, egyszerűsítve: a szabadság és az érte hozott áldozat oly gyakori összekapcsolása. De a kapcsolás megtörténik egy másik, áttételesebb módon is. Petőfi a maga költői motívumrendszerébe beilleszti a krisztusi jelképrendszer elemeit, eltávolodva ezzel a konkrét helyzettől, de – a felidézett hagyomány és jelképek távlatát felhasználva – nyomósítva, erősítve, költőileg koncentrálna mondanivalóját. A *szabadság* és az érte hozott *áldozat* motívumkörébe lép a *megváltás* motívuma, a jelkép szintjére emelve a most már hármas rendszert. A szabadság mint megváltás jelenik meg, az érte küzdők pedig mint megváltók, apostolok. Ezzel az áldozat motívuma is megerősödik: a megváltó eredeti képzetkörébe is szorosan beletartozik a mártírság. (Ez utóbbi képzetkör magyarázza a „bitófa” mellett a „megfeszítés” motívumának gyakoriságát.)³

¹ FEKETE Sándor: Meztőláb a szentegyházban c. kötet: *A vívódó költő*, Bp. 1972.

² Szabadság – áldozat, erőszakos halál: *Háborúval álmodám . . . Ha az isten . . . Kereszt, Sors, nyiss nekem tért . . . Szeretek én . . . A bilincs, Véres napokról álmodom, Egy gondolat bánt engemet . . . Szabadság, szerelem! Ha férfi vagy, légy férfi . . . Háború volt . . . Világosságot, Rongyos vitézek, A rab, A szabadsághoz, A tavaszhoz.*

³ Szabadság-szentség, megváltás, apostol: *Palota és kunyhó, Levél Arany Jánoshoz, Beszél a fákkal a bús őszi szél . . . Kazinczy Gáborhoz, Olaszország, 1848, A szabadsághoz.*

Kereszt (1846):

„Fakereszt illet, megváltók, titeket!”

Sors, nyiss nekem tért . . . (1846).

„Legyen bár tettemért díj egy
Új Golgotán egy új kereszt!”

Palota és kunyhó (1847):

„Oh szent a szalmakunyhók küszöbe!
Mert itt születtek a nagyok, az ég
A megváltókat ide küldi be.
Kunyhóból jó mind, aki a
Világnak szenteli magát.”

1848:

„Szent szabadság, újabb megváltója
A másodsor súlyedt embereknek.”

A szabadság – megváltás – áldozat motívumköre Az apostolban, Szilveszter személyében koncentrálódik legszebben, legvilágosabban. Ugyanakkor meghatározó jelentőségű is Az apostol-ra, hiszen Petőfi itt viszi végig következetesen a haladásért küzdő „megváltó”, a forradalmár sok versben fővillantott, gondolatban átértett és átélt sorsát.

A szembenálló erők, az elnyomó hatalom motívumköre is kialakul jóval Az apostol megírása előtt. Már a legkorábbi versektől kezdve nemcsak a *zsarnok*, hanem a *szolga* is itt, a negatív sarkon jelenik meg.⁴

A világ és én (1845).

„Megvetésem és utálatomnak
hitvány tárgya, ember a neved!
.....
Szolgazsarnok! vagy nyalod más talpát,
Avvagy talpad mással nyalatod!”

Szilveszter éje 1847-ben:

„Csak a zsarnok s szolgálélek,
E kettő az én ellenem,
S én zsarnokoknak s rabszolgáknak
Bocsássak meg? . . . nem, sohasem!”

III.

Már az említett motívumcsoportok felületes vizsgálatánál szembeüthet egy fontos jellemzőjük: a kontrasztosság. A szembenálló erőket jelentő motívumkörök között természetes az ellentét. De ellentét van és így feszültség keletkezik egy-egy körön belül is. A szolga és a zsarnok látszólag ellentétes fogalmak, mégis közösen szerepelnek. Az összefüggés könnyen kideríthető: a szolga a zsarnok teremtménye, a zsarnoki elnyomás teszi szolgává az embert, ezzel egyben szorosan magához is kapcsolja. A szolga tehát valóságosak helyett vélt érdekeit, a zsarnok érdekeit követve szintén szembekerül a szabadon gondolkodó, szabadságért küzdő emberrel. (Ez az ellentét, a valóságos és vélt érdekek fölcserélése, a szolgálai viselkedés fontos szerepet játszik és tragikus következményekkel jár Az apostol-ban.)

A másik oldalon másféle a belső ellentét. A szabadságért küzdő apostolok céljai, emberi értéke és sorsuk kilátástalansága alkot tragikus kontrasztot.

Ezek a társadalmi igazságtalanságot megjelenítő ellentétek tehát Az apostol motívumkörét, problematikáját fel-felvető korábbi versekben is teremtenek már egy alap-feszültségrendszer, ami teljességében majd Az apostol-ban bontakozik ki.

⁴ Zsarnok-szolga: *Furfangos borívó, A világ és én, Álmaim, Voltak fejedelmek . . . Dalaim, A királyok ellen, Levél Várady Antalhoz, Nagykárolyban, Erdélyben, A kutyák dala – A farkasok dala, Első esküm, Kard és lánc, Beszél a fákkal a hús őszi szél . . . Szilveszter éje 1847-ben, Az országgyűléshez, Nemzeti dal, A királyokhoz, A király és a hóhér.*

IV.

Milyen képek, képi motívumok közvetítik a fenti tartalmakat? A felsorolás most se lesz teljes, de néhány jellegzetes példa jól szemlélteti a fő vonalakat.

A gyűldei ifjakhoz (1845).

„Azért látják őket mindenütt
A szabadság, e napfény ellen küzdeni.

Minket levágnak s tűzre tesznek tán,
De lelkünk lesz a láng, mely égbe szállni fog.”

Sors, nyiss nekem tért . . . (1846).

„Ne hamvadjon ki haszon nélkül e
Nemes láng, amely úgy hevít.”

A rab (1847):

„Te éretted harcolék, szabadság,
S láncraerve lábam és karom . . .
Világosság, téged szomjazalak,
S mint vakondok, föld alatt lakom.”

Palota és kunyhó (1847):

„ . . . a sötét szobákban
Találni fényes szíveket.”

A XIX. század költői (1847):

„Újabb időkben isten ilyen
Lángoszlopoknak rendelé
A költőket, hogy ők vezessék
A népet a Kánaán felé.”

A szabadsághoz (1848).

„Körülötted miljom s miljom fákllya,
Meggyült szíveink lobogó lángja.”

Ebből a néhány példából is látszik: a szabadságot, illetve az érte küzdőket világosság ~ fény ~ láng jelentésű képek, metaforák jellemzik a versekben. Természetes ellentétpárja a sötétség lenne, de ez a kép ritkán jelenik meg a szembenálló motívumcsoport földözésére (pl. *A rab*: „Világosság, téged szomjazalak, / S mint vakondok, föld alatt lakom.”). A zsarnokságot, az elnyomást inkább közvetlenül nevének nevezi. Ez a nem teljes, ki nem fejtett ellentét rejtett feszültséget teremt a motívumkörben.

Meg kell jegyeznünk, hogy a fény-metaphora Petőfi költészetében természetesen nemcsak a szabadságot, illetve az érte küzdők lelkét jelentheti, bár ez a jelentés igen gyakori és behatárolhatósága, következetes használata egyéníti a különben meglehetősen konvencionális, ősidőktől ismert költői képet. Ha csak a Petőfit megelőző ötven év kiemelkedő magyar költőit vesszük számításba, akkor is kitűnik, mi a közös (Petőfivel is közös) a kép felhasználásában: egymástól igen különböző, de *pozitív* emberi tartalmakat jelenít meg az esetek döntő többségében.⁵ Gyakoribb jelentései: hírnév, dicsőség; szerelem; ész, gondolkodás; hazaszeretet; tehetség, emberi/költői nagyság; haladás (társadalmi és szellemi differenciálatlanul).⁶ Elvértve a „szabadság” jelentés is feltűnik. A Petőfi verseiben domináló

⁵ Az esetek döntő többségében, de nem mindig: a villámfény, lidércfény vagy a tűz fénye kapcsolódhat esetenként negatív tartalomhoz, veszélyhez, tragédiához is. Pl.: Csokonai: *Az utolsó szerencsétlenség*; Vörösmarty: *Toldi, A bűvár Kund*.

⁶ Témakörönként csak néhány verset említünk meg.
Hírnév, dicsőség: Berzsenyi: *Horatiushoz*; Kölcsey: *Drégel, Zrínyi dal*.
Szerelem: Berzsenyi: *Levél-törődék barátnémhoz*; Csokonai: *Tartózkodó kérelem*; Kölcsey: *Alkonyi dal*; Vörösmarty: *A szerelemhez*.

Ész, gondolkodás: Berzsenyi: *Gróf Széchenyi Ferenchez, A Pasti Magyar Társasághoz*; Csokonai: *Az utolsó szerencsétlenség*; Vörösmarty: *Előszó*.

Hazaszeretet: Kölcsey: *Fejedelmünk hajh! . . . , Ki búban ül . . .*; Vörösmarty: *Honszeretet*.
Tehetség, emberi/költői nagyság: Berzsenyi: *Virág Benedekhez, Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás*; Csokonai: *Halotti versek I*; Kölcsey: *Rákos, Panas*; Vörösmarty: *Etele*; Kemény Simon: *Gondolatok a könyvtárban*.

Haladás: Csokonai: *Konstancinápoly*; Vörösmarty: *A Gutenberg-albumba*.

jelentés legközelebb az emberi/költői nagyságot érzékeltető képekhez áll. A kapcsolat nem véletlen. Petőfi igazán nagy embernek csak azt tekintette, akinek valamilyen módon köze volt a szabadságért vívott küzdelemhez, így a nagy emberek hagyományosan kijáró fényt az ő verseiben a szabadság apostolai kapják. A kép többi jelentése sem ismeretlen előtte; közülük a szerelem és a hazaszeretet kapcsolódik nála legtermészetesebben a fényhez.⁷

V.

„Sötét a város, ráfeküdt az éj.
Más tájakon kalandoz a hold,
S a csillagok behunyták arany szemeiket.
Olyan fekete a világ,
Mint a kibérlett lelkiismeret.”

Pándi Pál állapítja meg, hogy *Az apostol* kezdőképe „a végkonklúziót már sejtető atmoszférát” teremt.⁸ Azt a tény, hogy sötét van, az első három sor háromféle megközelítéssel adja tudtul. Egyszerű megállapítással kezdődik: „Sötét a város . . .” Megszemélyesítéssel folytatódik, amelynek igei metaforája a sötétség nyomasztó, súlyos voltát érzékelteti, és így a közömbös kezdő kijelentés után máris a negatív pólus felé tolja a kép hangulatát: „. . . ráfeküdt az éj”. A harmadik lépcső a lehetséges fényforrások tagadó értelmű említése:

„Más tájakon kalandoz a hold,
S a csillagok behunyták arany szemeiket.”

Ezzel kizárja a feloldás természetes lehetőségét. A fizikai sötétség többszörös megerősítése után egy egyszerűnek induló, de megdöbbentő képzetkapcsolásban kiteljesedő hasonlat fejezi be a kezdő képet:

„Olyan fekete a világ,
Mint a kibérlett lelkiismeret.”

A szokatlan (bár Petőfinél nem ritka) irányú hasonlat (konkrét→elvont) a képalkotás síkján a mű fontos gondolati elemeit vetíti előre. Megtudjuk, hogy: 1. a lelkiismeret a mű ábrázolta világban kibérlelhető, megvásárolható, tehát *morális sötétség* járul az eddigi fizikaihoz; 2. a költő állásfoglalása ezzel kapcsolatban elutasító (így a „fekete” szó is metaforikus töltést kap: „fekete lelkiismeret”).

Mi szegeződik szembe ezzel a többszörösen megerősített fizikai és morális sötétséggel?

„Egyetlenegy kicsiny fény
Csillámlik ott fenn a magasban
Bágyadtan s haldokolva,

Padlásszobának halvány mécse az.”

Pándi szerint: „Az első tizenöt sor nemcsak a világkép nyomottságát szuggereálja az olvasónak, hanem a nagy sötétség és a kicsiny fény előkészítés nélküli, hirtelen szembeállításával Szilveszter világkihívását is”; illetve: „Ez az intonációba foglalt alapképzet nemcsak a mű hangulati-atmoszferikus lényegét sejteti, hanem ezzel együtt a történet vonalát, a személyes sorstragédiát is.”⁹ E megállapításokkal egyetértve a kezdőképek egy más vonatkozására hívjuk fel a figyelmet. A sötétség mint hangsúlyozottan negatív elem jelentkezik, a vele szembeállított fény alapvetően pozitív hangulatú (bár nem egyértelműen: az aránytalanság, illetve a fényhez kapcsolódó, elmúlást idéző határozók és hasonlatok: „Bágyadtan s haldokolva, / Mint a beteg merengőnek szeme, / Mint a végső remény” eleve kérdésessé teszik azt, hogy a fény – bármit jelentsen is majd – eredményesen szembeállhat ezzel a sötétséggel. Erre céloz Pándi is a személyes sorstragédia sejtetésével). A pozitív tartalmat kifejező fény pedig, mint

⁷ Egy-egy példa mindkettőre:

Felhő-ciklus (1846): „Oh szerelem, te óriási láng!”

A hazáról (1845): „Lement a nap. De csillagok

Nem jöttek. Sötét az ég;

Közel s távolban semmi fény nincs,

Csak mécsvilágom s honszerelmem ég.”

⁸ PÁNDI Pál: Kísértetjárás Magyarországon II. Bp. 1972.

⁹ PÁNDI Pál: i. m. II.

láttuk, nem ritka motívum Petőfi költészetében (még a nagy sötétség–kicsiny fény kontraszt sem egyedülálló, vö. A hazáról c. vers kezdőképe). A sötétség–fény ilyen erőteljes szembeállítás, a teljes kontraszt joggal keltheti azt a gyanút, hogy a már ismert fény-jelentések valamelyikével lesz dolgunk. Egyelőre azonban személyre vonatkoztatás nélkül szerepel.

A kép beszűkül a padlásszobára, de a szereplőkhöz csak lassan jutunk el (Szilveszter maga csak a 75. sorban jelenik meg, bár már a 15. sor „... a nyomor és erény” rá vonatkozik). A „Ki virraszt ott...?” kérdése adott első válasz: „Két testvér: a nyomor és erény”. A fény–sötétség személytelen kontrasztja után ez az állítás már emberhez kötődő, bár nagyon elvont fogalmakat használ. Ezután a szoba tárgyi világának leírása következik, majd a megismételt „Kik laknak itt?” kérdésre válaszként megjelennek az emberek:

„A lámpa fáradt pislogása mellett
Küzd a homály és fény ... az alakok
Mint álomképek el vannak mosódva
S a félsötétben félig rémlenek.”

Petőfi mesteri technikával azt a folyamatot érzékelteti, ahogyan a „félsötét” fokozatosan hozzászokó szem előtt lassan kibontakozik a látvány, egyes elemei elhatárolódnak és értelmet nyernek. Először meghatározatlan, elmosódott „alakokról” beszél; majd a csoport jellegét összefoglalva: „Szegény család, szegény család!” Most már egyénenként mutatja be őket. A „szem” hozzászokott a homályhoz, most körülnéz. Felismerjük sorra az anyát, a csecsemőt, a kisfiút, végül a körbeforduló tekintet megállapodik az apán, Szilveszteren. Vele – a közbeeső rész álomszerű derengése után – újra feltűnik a bevezetés éles fény–sötétség kontrasztja.

„Egy ifjú férfi, a családapa,
Az asztalnál sötét homlokkal ül
.....
De ott alatta a sötét homloknak
Két fényes szem lobog,
Mint két bolyongó üstökös,
Mely nem fél senkitől,
S melytől mindenki fél.
Tekintete
Mindig messzebb, mindig magasra száll,
Mig elvész ott a végtelenben,
Mint a felhők között a sas!”

Szilveszter homlokának sötétsége távolról sem azonos a „kibérlett” lelkiismeretével; ez a nagy közösségért érzett gond és felelősség nyoma:

„E homlok egy egész könyv, amibe
A földnek minden gondja van beírva:
E homlok egy kép, melyre miljom élet
Ínsége és fájdalma van lefestve.”

Szilveszter alakjához ugyanakkor a kép addigi statikusságának megbontása nélkül (Szilveszter *ül*) erős metaforikus mozgás- és fényhatások kapcsolódnak. Maga a fény is dinamikus (lobog, bolyongó üstökös), a mozgás magasba törő, és a fény is, a mozgás is a végtelenség képzetét kelti (a világűrben bolyongó üstökös, illetve a végtelenbe vesző sas). Ez a költői fogás újra kitágítja a szűk padlásszobát, de nem a fizikai valóság, a súlyos feketeségű világ, hanem Szilveszter gondolati valósága felé. A fény, a magasbatorés, a lélek előtt kitaruló végtelen és a külső sötétség ellentéte Szilveszter morális felsőbbrendűségét érzékelteti. A kezdőkép bágyadt, haldokló mécsesfényéhez képest nagy a különbség. Nem fordultak ugyan meg az erőviszonyok, de aktív, dinamikus erővé vált a fény.

A második részben az állóképek megmozdul, megelevenedik. A nyomor a leírás után most egy kis jelenetben epikusán részleteződik tovább. A majdani tragédia sejtetése sem korlátozódik a kezdő-sorokra. A képek és hasonlatok síkján végig uralkodnak a halált, erőszakot idézők. Az első részben ilyen volt a mécses fényének leírása és az alakok „kísértetszerűsége”. Itt a második részben a kisfiú

„ ... rimánkodólag, mintha temető
Földéből jönne a hang, így susog”.

Majd arra kéri apját, hogy szerezzen neki koporsót, sőt egy hasonlattal az anyát is a halálos körbe vonja: „Olyan fehéret, mint anyámnak arca”. Az éhező kisfiú szemében véglegesen eltorzul, megfordul élet és halál értékrendje: a halál kívánatos, irigylésre méltó állapotként jelenik meg:

„A holtak olyan boldogok,
Mert nem éheznek ők!”

Az apa reakciója ugyanebben a képzetkörben marad:

„Hol a tör, hol van a kard, amely
Írtóztatóbb, gyötrelmesebb
Sebet vón képes ejteni,
Mint apja szívéen ejtett
E gyermek ajaka?”

Könnye kicsordul:

„... azt megtörölte reszkető kezével,
Azt gondoló, hogy meghasadt szívéből
Freccsent rá a vér!”

A borzalmak ilyen töménysége és halmozása nem válik javára ennek a résznek (Szilveszter gyermekkorának nyomorát sokkal egyszerűbb eszközökkel írja majd le). De, mint említettük, az ilyen és hasonló motívumok meghatározott, a tragédiát sejtető funkcióval húzódnak végig a művön. Jól érzékeli Petőfi azt is, hogy Szilveszter nyomorát legszemléletesebben a ráutaltak, különösen a kisgyerekek szenvedése érzékelteti – ha a költői megvalósítás eltúlzott is.

A fény-motívumot ebben a részben szintén a kisfiú idézi föl először. Szilveszter alakján a szemét, tekintetét hangsúlyozta bemutatásakor a költő. Most a kisfiú örömét, a kenyértől újra feltámadó életigenlését mutatja a szem:

„S oly jóízűen falatozta
Az istenadta száraz kenyeret,
Hogy csillogott belé szeme,
Mint két szerelmes szentjánosbogár.”

E kis epizód után elalszik a család és ki is kapcsolódik a történetből egészen a 15. részig. Szilveszter magára marad. Monológjában először céloz arra, hogy küldetését teljesít (az apostol-analógia szükségességét teszi ennek kimondását):

„Rákülde a tengerre engem,
Lelkembe tette az iránytűt,
Amerre ez vezet, megyek.”

A második rész az elsőhöz hasonló, de ahhoz képes továbbfejlesztett képpel zárul:

„Aztán kinézett ablakán,
Beléje nézett a sötétbe,
Nézett beléje oly merően, mintha
Azt föl akarta volna gyújtani
Éjszakkfényével lángoló szemének.”

Világosan megfogalmazódik tehát Szilveszter tudatos szembefordulása a sötétséggel, csak még azt nem tudjuk pontosan, milyen tartalmat hordoz a sötétség és a fény – általános negatív és pozitív voltukon túl.

A tartalom, az „iránytű” iránya a harmadik részben körvonalazódik először, egy alapvető tétel kimondásával. Szilveszter lelke fölemelkedik abba a végtelenbe, ami már az első rész képeiben jelen volt. Nagyságát és erejét indirekt módon érzékelteti a költő: nem a lélekóriást írja le, hanem hozzá viszonyít: a föld szikrává, a csillagok pedig gyertyalánggá törpülnek és házasodnak mellette. De még így is porszem annak a nagyságához képest, aki elé megérkezik:

„Ki kormányozza a világokat
Pillantatával,
Kinek valója fény,
S kinek szeméből minden szikra egy nap,
Mit földek s holdak forognak körül.”

Ez a mindent betöltő fény és logikai úton szinte fölfoghatatlan nagyság az igazi ellensúlya az első rész világméretű sötétségének. Szilveszter lelkének fénye, nagysága szembeállást és erkölcsi-gondolati fölényt jelentett; ez a mostani isten-látomás *arányaiban* is túlnövi a sötétséget. Ez a rész a mű képrendszerének egyik csúcsa, a fény pozitív végtelenje (a sötétség negatív végtelenje majd a 17–18. részekben, a börtönben jelentkezik). Funkciója is megfelel a képi megformálás sugallta fontosságának: Szilveszter itt fejt ki először gondolatainak alaptételét:

„Rabszolgaság, ez a bűnök szülője,
A többi ennek apró gyermeke.”

Célját is megfogalmazza:

„Azt látni majd, hogy embertársaim
Rabokból újra emberek levének.”

A szolgál/rab – ember ilyenfajta kizárásos szembeállításával más Petőfi-versekben is találkozunk (vö.: *Levél Várady Antalhoz*). A Szilvesztert körülvevő nyomozható sötétség kezd formálódni, alakot ölteni. Szilveszter a képek síkján a sötétséggel fordul szembe, a vers gondolati-logikai síkján a szolgasággal. A sötétség tehát a rabszolgaságot, az elnyomatást jelenti. Ezzel bizonyossá válik az is, hogy Szilveszter Petőfi apostolai, megváltói sorába tartozik. Eleme az a fény, amely a szabadságot és az érte küzdők lelkét jelentette. A kontraszt tehát kiteljesedett, hogy Az apostol képrendszerének főtengelyét alkossa. Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy kivétel nélkül törvény Az apostol-ban a fény = szabadságért küzdő nagy lélek, sötétség = elnyomatás, zsarnokság jelentés. Éppen az árnyalatok ellentmondásokat is magában foglaló gazdagsága teszi igazán érdekessé ezt a motívumcsoportot.

Az isten-látomás jelenete mindezen túl az apostoli küldetés általánosabb jelentésének is megfelel: a lélek elé az isten tűzte ki a célt („Kemény pályára utasítál . . .”), és istenhöz fordul hitének, erejének megszilárdításáért („Adj, isten, adj fényt és erőt nekem . . .”). Amikor már ismét a padlásszobában vagyunk, a látomás végakkordjaként eloszlik a kinti fizikai sötétség:

„S a fölkelő nap legelső sugára
Az alvó férfi homlokára száll,
Miként egy arany koszorú, miként egy
Fényes meleg csók isten ajakáru!”

A harmadik résznek ez az utolsó képe egymásba olvasztja a látomás fényét és a reggel természetes világosságát, kontrasztot alkotva az első rész kezdőképével (a sötétség ott egyszerre volt az éjszaka sötétsége és az elnyomás sötétsége) és lezárva az első három rész alkotta periódust. A reggeli napfény szimbolikus jelentőséget kap: a szabadság-isten, a végtelen fény pozitív válasza Szilveszter kérésére.

Ezen a ponton az elbeszélés ideje megáll. A főhőst, körülményeit, gondolatait megismertük, a képrendszer alapvető elemei világosan állnak előttünk. Az a nap azonban, amely a harmadik rész végén kezdődik, változást hoz majd a hős életében és fordulatot a műben. A költő az utolsó, még változatlan, mozdulatlan pillanatban nyúl közbe. A történet visszakanyarodik a hős gyerekkorába, hogy ezután már lineárisan haladva a 14. rész végén eljusson ugyanebbe a pillanatba.

Ezt a megtörő-visszatérő szerkezetet a költő szükségesnek látja megmagyarázni. A negyedik rész ilyen magyarázó-átvezető funkciót tölt be; a költő kilép a nyugvóponton juttatott történetből és egyes szám első személyben szólal meg. A történet idejéből kiemelt, más idősíkbba tartozó rész enyhíti a 3. és 5. rész nagy időkülönbsége okozta feszültséget. Az *elmondás* szituációját hangsúlyozza, így természetes fordulat lesz a visszatérés. A negyedik rész ezen túlmenően kérdések és élesen kontrasztos állítások sorozatával jellemzi is Szilvesztert:

pl.: „Lelked ruhája
Csillagsugárból szőtt fényes palást,
És testedet
Kopott rongyok fedik.”

Elnagyoltan, csak a szélső pontok megnevezésével, a végtelenen pozitív és végtelenen negatív (pl.: „szent apostol” ↔ „szentségtelen gonosztevő”) közötti állandó ide-odakapcsolással foglalja össze, amit a hősről fontos tudnunk. Elhelyezi Szilvesztert a világban, a társadalomban:

„Az égbe van szabad bejáratod.
S ha úri ház előtt kopognál,
Az ajtót bezárnák előtted;

Az istennel társalkodol,
S ha nagyurat szólítanál meg,
Nem állna szóba véled."

Rávilágít (egyelőre persze csak villanásszerűen, konkrét történésre utalás nélkül) Szilveszter sorsának egyik nagy ellentmondására: az emberiség jobb életéért való harc és a maga boldogsága kizárja egymást:

„S mit a tiédnek s magadnak
Nem bírsz megszerezni,
A nagyvilágot
Törökszel boldogítani."

A végletes, feloldhatatlan ellentétek szorításában vergődő sors képi megjelenítése újra komoran jelzi a tragikus végkifejletet: sötét sziklából fakadó, sötét völgyön áttörő patak, mely

„Minden nyomon egy kőbe botlik,
S örök fájdalmat nyögnek habjai."

A gyerekkor világa semmivel sem vigasztalóbb, mint a felnőtté; sőt, a helyzet sötétségét még fokozza a kisgyerek eredendő védtelensége, kiszolgáltatottsága. A képekben a fény-árnyék ellentétpár sötét pólusa kerül ismét túlsúlyba.

A visszatekintés az ötödik résszel, Szilveszter születésével kezdődik. Az egész mű kezdőképéhez hasonlóan a betétrész is éjszaka indul:

„Az óra nyelve éjfélt hirdett.
Kegyetlen téli éj vala,
A téli éjszakák két zsarnoka
Uralkodott:
A hideg és sötétség."

Amíg azonban az első részben a sötétség maga passzív és így a Szilveszterhez fűződő mozgás- és fényhatások, ha nem is semlegesítik, de valamelyest ellensúlyozzák, ez a sötétség rosszat sejtetően aktív: zsarnokként uralkodik. Nemcsak a sötétség, hanem az utcákon örülteként bolyongó fergeteg félelmetes erejű képe is egy embertelen, gonosz világot mutat. A fergeteg leírása olyan, mintha a költő az Álmaim vagy az Álmos vagyok és mégsem alhatom ... szomszédságában írta volna. Tomboló szörnyetgként, a sötétség és gonoszság démonaként száguld át a színen. „Nyargal”, „süvít”, „rohan”, „ordítózik”, „a felhőket tépi”, „rablómadárként lecsap”, elvágat „rémesen kacagva”. Ebben a szöveggörnyezetben egész természetesen tűnik föl a halál/erőszak motívum:

„S a felhődarabok között
Idébb-odább hömpölyge a hold,
Mint a holt ember a hullámokon."

Az első rész haldokló mécséséhez hasonlóan fényhez, fényforráshoz kötődik a halál képze. Ezek a negatív tartalmú fény-hasonlatok és metaforák végigkísérik Szilvesztert. Jelenlétük állandó, bár rejtett feszültség forrása (a fény pozitív jelentéséhez képest) és ez emeli a fény-árnyék motívumrendszert a közvetlenül behelyettesíthető metaforák fölé, a szimbólumok bonyolultabb világába, a feszültség ui. az egyik póluson *belül* keletkezik. A vibráló, hol jót, hol (ritkábban) rosszat jelentő fények mintha a költő közvetlenül ki nem mondott, de a 19. és 20. rész keserű ironiájával sejtetett vívódását érzékeltették: van-e, lehet-e értelme Szilveszter sorsának? Az erőteljesen igenlő, nagy fény-látomások mellett ott kísért a halált, borzalmat idéző képekben, a negatív fény-jelentésekben a „hátha mégse?” kérdése.

A világ és Szilveszter első találkozásának éjszakájában még egy furcsa fény világít:

„A külvárosban egy szurtos lebuiban
múlatnak még, a lámpafénytől
Piroslik ím az ablak,
Mint az iszákos ember orra."

A tisztátalan, vörös fényben a társadalom mélyvilágába tartozó figura, az öreg tolvaj jelenik meg. Monológjának mulatságos, részeg logikája a korai zsánerképek, a Carmen lugubre, a Szomjas ember

tűnődése világát támasztja föl. Jelenete betétszerű: enyhíti, oldja a fergeteg-betét okozta baljós komorságot, először és utoljára csillant föl humort a műben. A humoros beállítás miatt az öreg rokonszenvessé válik. Ez nem jelent törést a mű gondolatrendszerében. Bármilyen kancsal etika hajtja is rá („... fölnevellek tisztesen. / Lopok számodra, míg tőlem telik, s ha / A munkából kivénülök, / Számomra majd te lopsz.”), mégis ő menti meg Szilveszter életét. Ez a fordulat egyben új hangot, keserű iróniát visz a mű világába: a szó szoros értelmében akasztófára való (és jutó) bűnös, az öreg tolvaj viselkedik egyedül tisztességesen. Kezdetről fogva megvannak ugyan a tervei Szilveszterrel, de ezen az éjszakán mégis mindenféle közvetlen haszon reménye nélkül viszi magával. Egészen rokonszenves alakká ugyan nem válik (és így életteli figura marad, megmenekülvén az áldott jó szívű gazfickó romantikus sémájától), de alakját egészen „felmagasztaltatásáig” humorosan-ironikusan kezeli a költő. Így a keresztelési jelenet (6. rész) komikumát egészen az örege hártja és Szilveszter személyét megkíméli tőle. A helyzet iróniája ettől nem veszít éléből, különösen, ha az apostol–megváltó motívumot is számításba vesszük: a majdani megváltó nevét és az első szentséget „egész pompával s lünnepéllyel” egy föld alatti zsványtanyán, egy zsákdarabbal felékesített öreg tolvaj kezéből kapja.

Az irónia rövid közjátéka után visszatérnek a sötétség képei:

„Ott nőtt fel a sötétben
A föld alatt, a bűnnel
S férgekkel egy tanyán.”

Teljes fizikai és morális sötétség veszi tehát körül Szilvesztert. A lényéhez metaforikusan szorosan hozzátartozó fény már ekkor megjelenik ugyan:

„... ész s ügyesség villant ki belőle,
Miként a tűzközből a szikrák”

De a látszólag egyértelműen pozitív hasonlat mellett rögtön ott áll a másfajta értelmezés. Az ész, ügyesség–szikra–láng sorozat igen szép, pozitív értelmű, jól magyarázható metaforához vezetne („Szikrából támad a láng”), ha nem lenne közbeszúrva az „És gondolá az öregúr” sor. Ebből ugyanis kitűnik, hogy az öregúr a tolvajlásban való tehetségre gondol, a megszokott morális értékrend felforgatásával számára ez lesz pozitív jelentésű. Ez a fordulat a fény-metaforát ironikusan kétértelművé teszi.

A történet újabb fordulatának színhelye ismét sötét:

„Az éj immár késő vala,
Az égen csillagok valának és
Az utcákon nem voltak emberek.”

A koldusasszony szeme, tekintete ijesztő vörös fényű:

„Azt álmodá, hogy két hegyes tüzes vas
Közélg feléje . . .”

Az emberhez tehát negatív fény-élmény kapcsolódik, ennek ellentéte egy állatnak, a koldusasszony kutyájának a szeme:

„De a kutya
Hozzásimult barátilag
Átcsillogott szeme
Az éj sötétségén, s e csillogás
Olyan szelíd, olyan testvéri volt . . .”

Ahogy az előző részben egyedül egy tolvaj viselkedett tisztességesen, úgy itt az állat viselkedik emberségesen (vö.: barát, testvér). Ezek a már-már paradoxonszerű ellentétek a műben ábrázolt világ keserűen ironikus kritikáját hordozzák magukban. Itt, a koldusasszonynál kezdődik Szilveszter tudatos emberré fejlődése érzelmeinek lassú ébredésével. Ezt jelzi egyrészt első erős érzelmi kapcsolata: szeretete, mely a kutyához fűzi; másrészt az, hogy lassanként megérti, felfogja helyzetét:

„S elméje napról napra érett
S érezni kezdte, érezé,
Hogy ő boldogtalan . . .”

Az apostol időviszonyai a mű egészét tekintve egyszerűek, könnyen áttekinthetők: a történet az expozíció után visszatér a hős gyerekkorába, majd innen szabályos kronológiai rendben épül föl. De a nagy egységeken belül néhány helyen sajátos időtechnikát használ a költő. Egy-egy pontos, objektív időmegjelölés mellett ott szerepel a periódusra vonatkozó szubjektív idő is. A vizsgált 8. részben:

„Így élt a gyermek. Már hatéves volt,
S átélte hat századnak nyomorát
És néhány percnak árva örömét.”

A reális használatú év az objektíve eltelt időre vonatkozik, míg a metaforikus *perc* és *század* a Szilvesztert ért pozitív és negatív élmények és tapasztalatok végtelenen torz arányát érzékelteti. Feszültség keletkezik első fokon a két véglet (*perc*–*század*, *öröm*–*nyomor*) között, de mindkettővel ellentétben áll (más jellegű használata, a szótári jelentésnek megfelelő értelmezése miatt) az év. Ez a feszültség rejtettebb, hiszen első pillantásra mindhárom fogalom ugyanabba a képzetkörbe tartozik, csak a mondat egészét szemügyre véve derül ki, hogy ennek ellenére a mű két különböző rétegét képviselik (egyszerű epikus közlés, illetve képek, metaforák rétege).

A következő forduló színhelye is sötét:

„... késő őszi este volt.
Sár volt az utca, s köd a sár felett,
Nehéz komor köd...”

A „vén mogorva úr” szolgálatába kerülve Szilveszter kikerül a társadalom alvilágából, megszűnik a fizikai nyomor és vele együtt eltűnnek a sötétség ijesztő képei is. A baljós vörös fény még egyszer föl villan, a banya

„Csak öklével fenyegetőzött,
S forgatta égő szemeit, mint
A kovács a tüzes vasat.”

A negatív jelentésű fény, amely szinte kizárólagos volt az 5–8. részekben, és nem oldotta, inkább mélyítette a képanyag alapvető sötétségét, innentől kezdve hosszú időre eltűnik. A közvetlen fenyegetettség megszűnik fizikai és morális értelemben egyaránt: Szilveszter kap ennilátót, kap ruhát, és nem kell többé lopnia vagy koldulnia. A másik, pozitív jelentésű fény viszont feltűnik és lassan megerősödik. A folyamat párhuzamos azzal, ahogyan Szilveszter értelme fejlődik, tudása nő:

„Minden nap egy-egy sugarat lövelt
Elméje oszladó ködébe...”

– illetve ahogyan jelleme formálódik. Tudatára ébred a megaláztatásnak, és az első probléma, amellyel ennek kapcsán birkózni kezd, az emberi *egyenlőség* problémája:

„Különbnek alkotá az isten
Az egyik embert, mint a másikat?”

E vívódás eredménye életének első igazán nagy fordulópontja, a gazdájával való szembeszállás: „A szolgál emberré emelkedik.” Szilveszternek ez az első összecsapása a hatalommal. Az emberré emelkedés, a fölzsabadulás a képek és hasonlatok síkján meghozza az első három részből ismert fényt:

„Az ifjúság fölgýuladott szívében,
Úgy égett, mint a fölgýült város ég,
Amelyre ráfúj a viharnek
Süvöltő óriása;”

A vihar-kép végig szorosan Szilveszterhez kötődik, így – az 5. rész elején szereplő fergeteggel ellentétben – nem válik ijesztővé. Nem is önálló elem, alá van rendelve a pozitív tartalmú „Az ifjúság fölgýuladott szívében” metaforának. Ez viszont itteni szerepén túl már a szőlőszem-hasonlatba foglalt felismerést („Érzem, hogy én is egy sugár vagyok”) készíti elő. A további kiterjesztésben a kép egyik eleme él tovább. A lángokban Szilveszter egyrészt „csudálatos, mesés képek”-et lát – ábrándjait a jövőről, a szabadságról; másrészt „lelkét e lángok úgy megedzék / Mint a háromtűz a vasat” – ez pedig a későbbi teljes Szilveszter-jellem egyik összetevője.

A 10. részben a szolgaságból szabadult fiú találkozik a szabadság élményével, amit a vad, műveletlen természet (a „rengeteg”, illetve a „puszták rónasága”) ad meg neki. A mű társadalmában máshol *nem is található meg*, mint valamilyen, az ember tevékenységétől, hatalmától függetlenül létező közegben. A találkozáásra pedig két okból is szükség van. Egyrészt a szabadságot jelképező természeti széppel szembeállított társadalmi rossz a kontraszthatás alapján még élesebben kidomborodik. A másik ok lélektani: ha Szilveszter megízleli a tökéletes szabadságot (vagy legalábbis annak illúzióját, de ezt ő – a szolgaságból szabadulva, újabb függési rendszerbe még nem bonyolódva – valóságként éli át), hiányára annál érzékenyebben reagál aztán, és ez hozzájárul küzdelme motiválásához.

Tanulását, művelődését, értelmének további csiszolódását ismét a fény-metaphora érzékelteti, újabb lépéssel a szőlőszem hasonlat felé:

„... olyan volt társai körében,
Mint csillagok között a hold.”

A szőlőszem-hasonlat fontosságára a szerkezet is felhívja a figyelmet: a húszt részből álló mű 11. részében, tehát a közepén van. Szilveszter itt fejt ki legrészletesebben gondolatait, határozza meg célját. A hasonlatban a fény a domináló elem, méghozzá – a harmadik rész isten-látomásától eltérően – szorosan Szilveszterhez kötődik. Magyarázatot is kapunk arra, amire eddig csak következtethettünk: a pozitív fény-metaphorák jelentéseinek közös, összetartó alapjára. Közvetlenül azonosítódik ugyanis a nagy lélek és a fény:

„A földet is sugárok érelik, de
Ezek nem nap sugárai, hanem
Az embereknek lelkei.”

Illetve Szilveszter lelke és a fény:

„Érzem, hogy én is egy sugár vagyok,
Amely segíti a földet megérni.”

A nagy lélekről kiderül, hogy Szilveszter a szabadságért küzdőket érti rajta:

„Fogadjatok, ti szabadság-vitézek,
Fogadjatok szent sorotok közé...”

Végül az életáldozat, a mártírság most már nemcsak képekkel-hasonlatokkal sejtetett, de világosan és határozottan kimondott előrejelzése is megvan: az isten

„Fölvette a szent könyvet, melyben
Jegyezve vannak a mártírok,
S belé írta Szilveszter nevet.”

Az alap tehát az a jelentéscsoport (szabadság – nagy lélek – megváltás, mártíromság), amely már a korábbi versek közül is sokban összekapcsolódott, és legfontosabb eleme a szabadság. A motívumnak egyik legszebb komplex megfogalmazása, kiteljesítése Az apostol szőlőszem-hasonlata.

A hasonlat belső felépítése is érdekes. Magyarázó és magyarázott kép (az utóbbi maga is metafora: „A föld is egy gyümölcs”¹⁰) néhány lépésen át párhuzamosan fejlődik:

a) „A szőlőszem kicsiny gyümölcs”
„A szőlő a napsugaraktól érik”

b) „A föld is egy gyümölcs, egy nagy gyümölcs”
„A földet is sugárok érelik, de
Ezek nem nap sugárai...”

¹⁰ A föld-gyümölcs párhuzam nem itt fordul elő először Petőfi költészetében. Egyik példája az 1846-os *Az örült* c. versből:

„Ha megérik a gyümölcs, lehull fájáról.

Érett gyümölcs vagy, föld, lehullanod kell.”

Érdekessége az, hogy a „megérés” pontosan ellenkező értelemben szerepel, mint majd Az apostol-ban. Itt a megérés pusztulásra érettséget jelent, a létből a nemlét felé haladó folyamatot. Az apostol-ban viszont azt jelenti, hogy a nem-emberi, szolgáló létből az igazi élet, a szabadság felé halad a föld. Megérése nem a pusztulás előjele, hanem egy elért és aztán már örökkétartónak képzelt tökéletes fejlettség beteljesítése:

„De bizonyára meg fog érni egykor,
És azután az emberek belőle
Világvégeig lakomázni fognak.”

Az *a)* elem a párhuzam apropója, a *b)* elem pedig a közvetlen párhuzamon túl továbbfejleszti a metaforát, bővíti asszociációs körét. Az első felismerés („Érzem, hogy én is egy sugár vagyok”) után már nincs is szükség a párhuzamra, az alaphasonlat (szőlőszem) fogalomkörét felszívja a ráépült metafora (föld = gyümölcs):

„Tudom, hogy amidőn megérkezik
A nagy szüret,
Akkorra én már rég lementem . . .”

A nagy szüret képe az eddigiekből egyenes vonalban fejlődik ki, mégis minőségi ugrást jelent: ez ugyanis már csak a föld, a nagy gyümölcs „megérését” jelenti, és ezt a jelentést (kivított emberi szabadság, igazságos társadalom) metaforikusan közvetíti ugyan a fölkelte képzet, a valóságos szüret, de közvetlenül nincs jelen (nincs párhuzam).

A másik érdekes megoldás az, hogy nem Szilveszter gondolatainak rendszerezett felsorolását kapjuk, hanem szemünk láttára alakulnak ezek a gondolatok. Végigkísérjük Szilveszter fejlődésének útját a kezdettől (gondolkodni kezd a világtörténeten) az igazság, a magyarázat keresésén át az elhivatottság megéréséig, a cél világi felismeréséig és az érte való küzdelem vállalásáig. Ennek a folyamatnak az ismeretében megvilágosodik a képsor felépítési módjának funkciója is: egyetlen képbe sűrűsödik az a gondolati fejlődés, ami éveket vehetett igénybe, és aminek fokozatos kibontakoztatása lassítaná, elnyújtaná a költeményt. Ezért az utolsó előtti pillanatban, a nagy hármás felismeréshez (küldetés, cél, küzdelem vállalása) vezető töprengés indulásakor kapcsolódunk be Szilveszter gondolataiba. De a gondolatsorral szorosan összefonódó képsorozatnak a technikája követi, érzékelteti és egyben jelképezi is az egész utat. A kezdetnek, a problémafelvetés, többféle megközelítés kísérletező szakaszának felelnek meg a közvetlen hasonlatok, a pontosan végigvezetett párhuzamok, amelyekben mankóul, biztos és ismétlődő kiindulási pontul szolgál a konkrét szőlőszem. A párhuzam másik eleme (föld = gyümölcs) újra és újra egyre messzebbre rugaszkodik ettől a ponttól (föld-gyümölcsérés-érlelé sugár-nagy lélek), és az első felismerés, a küldetéstudat felismerése után („Érzem, hogy én is egy sugár vagyok”) nem is tér vissza hozzá. Elérkezik a nagy szüret tisztán metaforikus felidézése: ez a rész gondolkodás fejlődésében annak a foknak felel meg, amikor Szilveszter rátalál a maga útjára. Ezután egyre gyorsuló tempóban jut el a következő lépésig, a szőlő-hasonlatot már teljesen elvetve és az egész metaforának csak a legkevésbé képszerű elemét, a munkát tartva meg:

„Munkára hát,
Föl a munkára, lelkem!”

Elérkezik a cél felismeréséig, most már tisztán gondolati úton, elvont fogalmakkal:

„Mi célja a világnak?
Boldogság! s erre eszköz? a szabadság!”

A két felismerésből már természetesen következik a harmadik, a küzdelem vállalása:

„Fogadjatok, ti szabadság-vitézek,
Fogadjatok szent sorotok közé!”

Az utolsó sorok ismét képszerűek, de új gondolati tartalmat már nem közvetítenek, csak érzelmi viszonyulást festenek alá: a felismert igazsághoz való patetikus, romantikus hűségesküt.

A képrendszerben központi helyet elfoglaló fény-motívum itt, a szőlőszem-hasonlatban bontakozik ki legteljesebben, legösszetettebb jelentéssel. Egymásba olvad (a harmadik rész végére emlékeztetően) egy reális, természetes fény (a nap fénye) és két metaforikus használatú fény: a nagy lélek, illetve a szabadság. A hasonlatnak azonban van egy olyan, nem képi eleme is, amely világosan jelzi, hogy Szilveszter, ha – mint a csupa fény képsorozat tanúsítja – hisz is eszméinek a győzelmében, vállalt harca értelmében, illúziók nélkül teszi. Ez az elem az idő. Szilveszter egyrészt tisztázza magában, hogy ő maga nem éri meg a beteljesedést.

„Tudom, hogy amidőn megérkezik
A nagy szüret,
Akkorra én már rég lementem . . .”

Másrészt személyes sorsán túl is óriási távolságra helyezi a beteljesedés lehetőségét:

„ . . . ez belékerül
Évezredek vagy tán évmiljomokba.”

Ezt figyelembe véve feltárul a szőlőszem-hasonlat nagy ellentmondása, alapvetően *tragikus* jelentése: a cél (szabad és boldog emberiség) beláthatatlanul távol van; nemcsak Szilveszter bukása biztos (a képsoron domináló fény-élmény ellenére), hanem utána még a „sugarak” megszámlálhatatlan nemzedékének kell feláldoznia magát. Tehát Szilveszternek a győzelem reménye nélkül kell vállalnia az apostoli-forradalmári hivatást.

A 12–13. részben kicsiben lezajlik az a konfliktus, amely majd Szilveszter tragédiáját okozza. Tanít; a hatalom és az egyház összefog ellene; a nép szembefordul vele. Szilveszternek és a hatalomnak ez a második összecsapása. Az első, a gazdájával való szembefordulás a társadalmi igazságtalanság felismerésében realizálódott. Szilveszter ott nemcsak morálisan kerekedik fölül, hanem ő az aktív fél (ő hagyja ott a házat). A másodikban fenyegetőbb a helyzet: Szilvesztert elkergetik, méghozzá azokat használva cselekvő eszközül ellene, akiket ő meg akart váltani. A konfliktus tehát élesebbé és egyben bonyolultabbá vált. Szilveszternek tisztánlátásra és nagy erkölcsi erőre van szüksége ahhoz, hogy útját folytassa (fel kell ismernie, hogy igazi ellenségei nem az őt elkergető falusiak, hanem „A kastély s a parókia”).

A 12. részben a fény-metaphora a nagy lélek-jelentéssel szerepel, egyszer írói közlésként:

„Szűk volt köre,
De e kört teljesen betölté
Lelkének fényeivel.”

Egyszer pedig Szilveszter monológjában: a hős maga azonosítja önmagát vele:

„Légy föld, amely gabnát terem,
Hogy mások learassák;
Légy lámpa, mely míg másoknak világít,
Tulajdon életét fogyasztja el.”

A apostoli-forradalmári hivatás tudatos vállalásának ez az újabb formája konfliktust hordoz, de ez a konfliktus nem Szilveszter és a külvilág között jön létre, hanem Szilveszter lelkében. Nem a hatalommal vagy az emberek értetlenségével kell szembenéznie, hanem saját, a magánélet boldogsága felé húzó vágyaival.

A dilemma fölvetése a hős alakjának lélektani hitelesítéséhez járul hozzá. Ez már a második áldozat, amit Szilveszter eszméiért hoz. Az első a „gazdag hivatal” elutasítása, amit ő maga nem is érez áldozatnak, ugyanis szolgává tenné, és ez a fogalom Szilveszter gondolkodásában nem fér meg az ember fogalmával. Céljainak első fokozata éppen az, hogy rabokból/szolgából emberré, szabaddá tegye az embereket. De a második fokozat a boldogság lenne, és a második választásnál a nagy közös boldogság és az ő egyéni boldogsága kerül ellentétbe. Egyértelműen választ, de itt már tudatában van a két lehetőségnek és áldozatnak érzi a maga útját (ezt mutatják a képek is, amelyekkel kifejezi: a mások számára gabonát termő föld és a másoknak a maga életét fogyasztva világító lámpa). Az áldozatmotívum a 19. részben összekapcsolódik a hatalommal való összeütközések rendszerével: a legnagyobb összeütközésben Szilveszternek a legnagyobb áldozatot kell meghoznia, az életáldozatot.

A konfliktusok felépítése a szembenálló fél szempontjából is lépcsőzetesen emelkedik. Talán nem erőszakolt módszer az egyes–különös–általános kategóriáin át megközelíteni. Az egyest a gazdájával való szembefordulás képviseli: egy konkrét embertől való személyes függése ellen lázad Szilveszter. A második esetben megvan a konkrét ellenfél, de Szilveszter nincs személyes függőségi viszonyban vele. A közvetlen kapcsolat hiánya és az, hogy „A kastély s a parókia” egyesült erővel fordul ellene, általánosabb sikra emeli a konfliktust: a földesúr és a pap még konkrét személyek, de már nemcsak a tulajdon egyéni érdeküket képviseli, hanem az elnyomó hatalmat általában is. A harmadik konfliktusban mindenféle személyes kapcsolat hiányzik. Szilveszter még csak nem is szóban, hanem könyvben, tehát személyétől függetlenül alakban támadja az elnyomást. Az is személytelenül, de annál erősebben reagál:

„... elsápadt a hatalom, kiült
Ráncokba szedett homlokára a düh.”

Szilveszter nem is a hatalom képviselőivel találkozik, hanem a szolgálóival (azok hurcolják börtönbe). Ez az emberektől elidegenült, megfoghatatlan, az egész társadalmat elnyomó hatalom legáltalánosabb, tehát legrealisabb és legpontosabb ábrázolása (elidegenült természetéből következik, hogy az általános megközelítés fejezi ki leghívebben a jellegét).

A 13. részre és a képek vizsgálatára visszatérve a fény-metaphora egy másik jelentése tűnik föl, a szerelem:

„Mert én szeretlek tégedet,
Ki kell ezt mondanom,
Hogy ki ne vesse lelkeket belőlem,
Mint a Vezuv a lángoló követ.”

Az egész mű képrendszerét tekintve ez a jelentés másodlagos, de ugyanúgy pozitív tartalmú és hangulatú, mint az első. A szerelemmel Szilveszter megismeri a boldogság élményét, de – mint a szabadságát is – csak rövid időre.

A 14. rész beteljesíti a kört (visszatérünk a harmadik rész utolsó képéhez). Az egyszerű visszatérésen kívül azonban előremutató elem is van benne. Szilveszter megírja és megpróbálja kiadni a könyvét. A szerkesztő szavaiból a szellemi elnyomás riasztó képe bontakozik ki, előrevetítve azt, hogy nemcsak a személyesen magyarázó, fölvilágosító Szilveszter kerül majd összeütközésbe a hatalommal (mint eddig), hanem a könyv írója is. Más szóval: nem a személy a fontos, hanem a gondolatok, amelyeket képvisel és hirdet.

Az igazság, a szabad gondolat kétféle metaforikus alakban is megjelenik:

„Az a pokol cséplője, mely alá
Kévéket kell tartanunk, s az
Az igazságot, a magot
Kicsépele belőle . . .”

Illetve:

Isten hozzátok, gondolatjaim, ti
Befalazott rabok,
Legyen fejem börtön s koporsó
A számotokra . . . oh de nem,
Ti nem halhattok ott el;
Eljő a nap, mert el kell jönie,
Midőn kinyíl e börtön ajtaja,
S ti bejárájátok a kerek világot,
S fényt és meleget viztek magatokkal,
Miként a nyári nap sugárai!”

A kép kapcsolódik tehát a domináló fény-jelentéshez. Másrészt új összefüggést tár föl a *büza* és a *fény* közös szereplése: mindkettő életető erő, nélkülözhetetlen az ember számára. Ilyen szükséglet lenne a szabad gondolkodás is. Velük szemben – egyelőre még csak metaforikusan – felmerül a börtön és a halál képzete.

Az epizódnak az előrejelzésen kívül még egy fontos szerepe van. Az apostoli küldetés vállalása óta Szilveszter körülményei sokszorosan megváltoztak. Ez az epizód újra próbára teszi, választási lehetőséget kínál. Szilveszter nem hódol be, inkább nem ír, de hazudni nem hajlandó. Újra a nehezebbik utat, a teljes nyomort választja. Így jutunk el ismét a harmadik rész zárósoraiig.

Az utolsó tizenhat soros szakasz nemcsak a 3–14. részt fogja keretbe, hanem az egészet, mind a tizennégy részt. Az első rész elejéről felidéz a padlásszoba, a fizikai nyomor leírását:

1. rész: „Kietlen, puszta mind a négy fal,
Azaz hogy puszta volna, ha
Ki nem cifrázta volna a penész,
S csikosra nem festette volna az
Esz . . .”

14. rész: „És négyszeres lett a nyomor
Ott fenn a kis padlásszobában,
Melynek falát
Csikosra festé az eső
És kicifrázta a penész.”

Majd a 3. rész utolsó sorait ismétli meg:

„ . . . a fölkelő nap
Első sugára homlokára száll,
Miként egy arany koszorú, miként egy
Fényes meleg csók isten ajakáról.”

Az erőteljes zárás, a „dupla keret” is jelzi, hogy újabban fordulathoz ér a történet. A keretsorok kiválasztásából kitűnik, hogy a költő mit akar újra különösen hangsúlyozni, kiemelni: a nyomor és éreny ellentétét, a Szilveszter sorsa és emberi értéke között feszülő ellentétet.

Mi az a nagy fordulat, amit a reggel, a 15. rész hoz? A költő külön meg is fogalmazza a változást. Szilveszter kénytelen eladni jegygyűrűjét, hogy el tudja temettetni a csecsemőt. Ezzel

„Ketté lett vágva múltja és jelenje,
Fölbontatott a híd, mely a tavaszt
A télhez kapcsolá,
Eltört a lépcső, melyen a
Földről a mennybe járt.”

Minden magyarázó észrevette, hogy ezután a 16. résztől az eddigi meglehetősen részletező elbeszélés felgyorsul és stilizálódik. Miért? A csecsemő halála Szilveszter gondolkodásának első igazán tragikus következménye, a magánélet síkján. Az első jóvátehetően, visszafordíthatatlan esemény. Itt dől el véglegesen, hogy az egyéni boldogság Szilveszter számára az adott társadalomban elérhetetlen, ha eszméit nem tagadja meg; sőt, tragikus lesz a hozzá kapcsolódók sorsa is. Ez életének első mélypontja: a magánemberé. Ugyanakkor kötelezi is a forradalmárt, hogy folytassa útját: most már, amikor valakinek (még hozzá épp a leggyengébbnek, legártatlanabbnak) az életébe került, nem térhet le róla. Ami ezután következik, azok már a forradalmár tettei és tragédiája. Így válik ketté múlt és jelen, ezért gyorsul és stilizálódik az elbeszélés menete.

Szilveszter az eddigi meggyőzés, felvilágosítás után hozzájut a cselekvés első lehetőségéhez: a titkos nyomdában kinyomtattják lázító könyvét. A könyvbe foglalt szabadságelmélet ismét egy éltető elem, a fény és a búza után a víz jeleníti meg:

„Mohón nyelé el a szomjas világ
E tiszta enyhítő italt,
És lelke tőle megfrisült . . .”

De a hatalom fenyegetésére a nép elfordul tőle. Ahogyan Szilveszter áldozatai vagy a hatalommal való összeütközések, úgy a nép árulásai is háromlépcsős rendszert alkotnak. De amíg az áldozatvállalás, az önmagán belül lezajló folyamat külön szálon fut és csak az utolsó ponton találkozik a hatalom elleni küzdelemmel, a nép árulása mindig ehhez a küzdelemhez kötődik. A félrevezetett és megfélemlített nép elhagyja őt a faluban, a könyv kiadásakor és a merényletnél is. A háromszori megtagadás újra felidézi a bibliai megváltó-motívumot. A 19. részben igazolódik ez a feltételezés:

„Nem volt elég a Krisztust megfeszítened,
Minden megváltót megfeszítesz hát? ”

Ez a kíséző motívum Szilvesztert egy szintre állítja a kereszténység központi alakjával. Szilveszter is megváltást hozó és az őt megérteni nem tudó népért meghaló hős. A nagy különbség a cél: a krisztusi szeretet- és megbékéléstannal szemben Szilveszter az ember külső és belső szabadságáért való küzdelmet hirdeti és gyakorolja, céljának az elérése az emberiség második és igazi megváltását és felemelését jelentené.

A 17. részben a börtön sötétsége az első rész világméretű sötétségének párja. De ezt a sötétséget semmi nem enyhíti. Szilveszter közel kerül a megőrüléshez. Világból való kiszakadása olyan teljes, hogy a világ fogalmai és jelenségei mind fellazulnak, bizonytalanná válnak körülötte. A dolgok magukban hordozzák önmaguk ellentétét: elmosódik a határ álom és valóság, józan ész és örület között; az idő meghatározhatatlanná válik, objektivitása megszűnik:

„A ludt-e s most fölébredett? vagy
Eszét veszté s ez most visszajött?
Egy óra vagy több hónap óta volt
Magán kívül? . . . Szilveszter nem tudá.”

„Ha itt egy évig kéne lennem,
Hol minden perc egy örökkévalóság.”

„Tíz éve már, s őnéki e tíz év
Egyetlen hosszú, végtelen éj volt.”

„Tíz év alatt száz évet élt.”

Élet és halál azonossá válik, egymásba folyik:

„Jertek föl hozzám, ti halottak . . .
Talán én is halott vagyok már,
S a sírban álmodom . . . rossz álom . . .
Halott vagyok, élve
Temettek el . . .”

A börtönben játszódó részek Petőfi legfélelmetesebb kozmikus vízióját foglalják magukba:

„Koronként úgy tetszett neki,
Hogy már több század, több évezred óta
Van e helyen, hogy a világ már
Az ítélet napján rég túl vagyon,
Hogy a föld régen elenyészett,
Csak e börtön maradt belőle,
És őt magát e börtönben feledék.”

A romantika nemzethalál-látomásai meg sem közelítik ennek a szimbólumnak is felfogható képnek a sötét pesszimizmusát: a végtelen időben, végtelen térben, a világ megsemmisüléséből visszamarad egyetlen töredék: a *börtön*, és ebbe bezárva egyetlen emberi lény roncsa. A kozmikus bizonytalanságban csak két dolog biztos: az időtlen időtől létező börtön:

„Koporsónak testvére, börtönöm,
Ki épített, ki fog ledönteni?
Mióta állsz, meddig fogsz állni még? ”

És az örökkévaló sötétség:

„Sirt, jajgatott, dühöngött,
És az örök sötétség
Egykedvűleg szemlélte őt.”

„Hozzá van nőve a keserves élet,
.....
Mint börtönéhez az örök sötétség.”

A félelmetes erejű börtön- és sötétség-jelkép már-már túlnó a mű keretein. A bezártság és a sötétség az elnyomás rendkívüli szuggesztivitású jelképévé válnak, és szorításuk csaknem összeroppantja Szilvesztert. Nem hal meg, de kioldódik belőle minden, ami őt emberré és Szilveszterré teszi, önmagát, személyiségét veszíti már-már el:

„Végtére megszűnt gondolkodni is,
Nem volt szívében és fejében
Sem érzélem, sem gondolat,
Ott ült merőbben a szobornál . . .”

A világsötétséggel most már lelkének fénye sem tud szembeszállni. Ami mégis megmenti, az a másik fény: a szerelem. Halálos apátiájából kedvese halálának látomása riasztja fel, a szeretett lény odaálmodott alakja képes csak egy pillanatra bevilágítani az éjszakát:

„Kinyíltak szemei,
Még látta kedvesét, de
Egy pillanatnál kevesebb alatt
Eltűnt az, és a börtön, amely
Világos volt, ismét sötét lett,
Mint villámlás után az éjféli.”

Öntudata visszatér, és itt, a súlyos sötétségű börtönben, magánéletének és forradalmár-létének legmélyebb pontján dühöngve megtagadja eszméit, megátkozta istenét:

„... az emberiség, szabadság,
Ez mind üres szó, pusztá ábránd,
Melyért bolondok küzdenek.”

„Zsarnok vagy, isten, és én
Átkozlak tégedet!”

A rövid eszmélés után visszasüllyed az örök sötétségbe:

„Kihalt immár a szenvedély szívéből,
Nem átkozódék többé isten ellen,
Eszébe sem jutott sem isten,
Sem ember többé nékie...”

A teljes elitompulástól és megőrüléstől végig egyetlen vékony fonál, a szerelem emléke óvja meg:

„Álmában meg-meglátogatta őt
Ama szép tünemény, örökké
Imádott kedvesének szelleme...”

Önmagára ébredését, síró-motyogó roncsból újból Szilveszterré válását a kismadár éneke indítja el:

„Eszembe jut dalodról
Hogy egykor éltem, hogy még most is élek.”

A kismadár a szabad természet (emlékezzünk: a szabadság egyetlen lehetséges formája) képviselője, éneke valóban „a szabadság hírmondójává” válik: Szilvesztert kiengedik a börtönből.

A 18. rész a 10. rész szerkezeti párja. A 10. részben képletes börtönből, a szolgaságból szabadult Szilveszter, itt a valódiból. Érvényesül a párhuzam abban is, hogy mindkét esetben a műben egyébként nem szereplő szabad természet megjelenése ábrázolja a szabadságot. A különbség is funkcionális. A 10. részben a végtelen pusztaság és a vadon erdő széles, nagy panorámája fogja körül az eszmélő, lázadó újtán meginduló fiút. A 18–19. részben ezt a tág képet két eleme helyettesíti: a madár, illetve a szabad levegő. A mindenét elvesztett, megtört Szilveszter számára ugyanolyan nagy élményt jelentenek, mint annak idején a „nagy” természet.

Szilveszter a maga szabadulását azonnal a társadalom felszabadulásához köti:

„... én szabad vagyok...
Szabad tehát a nemzet, a haza?”

Ez a jelentés azonban nem igaz. A természetben megnyilatkozó szabadsággal szemben újra ott áll a társadalmi elnyomás negatív élménye:

„... a világ
Még mélyebben van meggörbedve, mint
Tíz év előtt, midőn ő szót emelt;
Az emberméltóság naponta törpül,
És a zsarnokság óriásodik.”

Ennek hatására Szilveszter újra cselekvésre szánja el magát. Elhatározása a képek síkján meghozza a régóta hiányzó fényt:

„E gondolatra megerősödék,
Fölygyládt benne a kihamvadó tűz.”

A hatalommal való utolsó nagy összecsapására készül: merényletre a király ellen. A konfliktusok rendszerében ez látszólag az első fokozatnak felel meg: közvetlen cselekvés egy konkrét személy ellen. De ezt a kísérletet sok minden választja el az eddigiektől. Időben is külön áll: tíz év szünet után következik be. A tíz év alatt a börtönben Szilveszterről letorzlanak addigi életének jellemzői: fizikai roncsa válik, elveszíti szerelmét, családját, kevés híján elveszíti józan eszét, egy időre megtagadja eszméit. A merénylet nem tartozik a konfliktusok addigi, reálisan ábrázolt rendszerébe, más jellegű. A mindenét elvesztett, megtört aggastyán, akiben csak a szándék tartja a lelket, saját nagy, megváltó

törekvéseinek tragikusan ironikus szimbólumává válik. Vele szemben nem jelenhet meg reális, azaz elidegenült, általános formájában az elnyomó hatalom sem: az elnyomást is egyetlen ember, a király személye jelképezi. Szilveszter a király meggyilkolásával magát az elnyomást akarja megsemmisíteni. Törekvésének illúzió voltát Petőfi előre érzékelteti: azzal a fénnel és örömmel, ami csak a szabadsághoz lenne méltó, a nép a királyt ünnepli.

A merénylet nem sikerül, a nép megtagadja, életével fizet (tehát összefutnak a szerkezeti alapvonalak: a legnagyobb összecsapás, a legnagyobb árulás, a legnagyobb áldozat):

„Midőn melléje lépett a bakó a
Sötét halálnak fényes pallosával.”

Sötétség és fény azonosítódik egymással és a halál/erőszak motívummal: ezzel a képek síkján is beteljesedik Szilveszter bukása.

A 20. rész a képrendszert már nem fejleszti tovább, csak a „van-e értelme” kínzó kérdését veti föl újra, de megnyugtató választ nem talál rá.

VI.

Mit mondhatunk összefoglalóul *Az apostol* fény-árnyék szimbolikájáról?

A fény-árnyék ellentét a mű képrendszerének a központja, legfontosabb része. Az egyetlen olyan motívum, amely – hasonlatok és metaforák változatos formáiban – a kezdőképtől a befejezésig végigkíséri Szilvesztert.

Jelentése összetett, a legtöbb esetben csak erős egyszerűsítéssel elemezhető. A pontos fogalmi magyarázat (mint pl. a fény-nagy lélek) viszonylag ritka. A korábbi Petőfi-versek motívumköréből ismerős jelentések tűnnek föl, olvadnak egymásba, alkotnak egy olyan komplex jelentés-együttest, amely jogossá teszi, hogy szimbólumnak tekintsük a fény-sötétség motívumot.

Minek a szimbóluma tehát a fény? A szabadságé, az érte való küzdelemé, a forradalmaré, a szellemi értékeké, a pozitív emberi tulajdonságoké? Mindeze egyszerre. És a sötétség? Az elnyomásé, a zsarnokságé, a bűné, a tudatlanságé, a pusztulásé? Szintén benne van mindez. A képek és jelentéseik vibráló gazdagsága, sokrétűsége, bonyolult egymáshoz kapcsolódásuk és egymástól függésük biztos mutatója *Az apostol* magas művészi színvonalának.

A fény-árnyék motívum további érdekessége, hogy szorosan összefügg a mű szerkezetével: követi a többlépcsős szerkezeti alapvonalakat, kiemeli a csomópontokat. Egybeesnek a cselekmény, a gondolatrendszer és a képrendszer pozitív és negatív csúcsai, egymást erősítik és fejezik ki (kezdőkép, isten-látomás, szőlőszem-hasonlat, börtön).

Az ellentétpár egyik pólusa, a fény belső feszültségeket hordoz. Negatív asszociációkat keltő fény-motívumok is szerepelnek. A művön végighúzódik (bár a fény-árnyéknál kevésbé szembetűnően) a halál/erőszak motívum.

Az apostol-ban Petőfi – többek között – a forradalmár hitét és kétségeit fogalmazta meg. Szilveszter gondolkodása, a nagy fény-látomások, a makacsul újra és újra elismételt bizonyosság a cél elérésében (vagy elérhetőségében: 3. rész, 11. rész, 18. rész, 20. rész) – ez Szilveszter és Petőfi hite, a „van-e értelme?” kérdésre adott igenlő válasz. Szilveszter sorsa, a sötétség és a halál motívumsora, a fény ellentmondásossága, negatív tartalmai, a tragikus ironia felhangjai (19. és 20. rész) – ez a kétség, a nem.

Ez a képrendszer legelvontabb jelentése. A vívódásra *nincs* egyértelmű válasz a cselekményben és a képrendszerben. A művön kívüli válasz: Petőfi élete. *Cselekednie* az adott történelmi helyzetben (önmaga megtagadása nélkül) nem lehetett másképp, csak úgy, mint aki biztos a győzelemben. Gondolatairól, vívódásáról *Az apostol* vall: félelmeiről és kétségeiről a sötétsége, a távoli jövőbe vetett hitéről a fénye.